
<https://doi.org/10.15407/fd2021.01.135>
УДК 321.7

Світлана ЩЕРБАК, відділ соціальної філософії,
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,
01001, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4
svedep4@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0458-5176>

МАКС ВЕБЕР І СУЧАСНА ПЛЕБІСЦИТАРНА ДЕМОКРАТІЯ

У статті запропоновано інтерпретацію однієї з найсуперечливіших концепцій Макса Вебера — концепції плебісцитарної лідерської демократії (Führerdemokratie). Зокрема, розглянуто погляди Вебера щодо парламенту і ставлення до демократії, питання про те, чому типи легітимного панування не включають в себе демократичну легітимність, і зв'язок концепції плебісцитаризму з Веберовою теорією бюрократії.

Виклад не обмежений суто історико-філософським аналізом поглядів Вебера. Головна мета полягає в тому, щоб показати, як ідеї вченого знову стають актуальними у сучасності. Веберівський концепт плебісцитарної демократії може слугувати як інструментом аналізу перекручень, породжених кризою традиційної партійної політики в усталених демократіях, так і для опису сучасних персоналістських режимів, легітимність яких регулярно підтверджується на всенародних виборах національного лідера.

Ключові слова: Макс Вебер, демократія, плебісцитарний лідер, легітимність, плебісцит.

Веберова концепція плебісцитарної демократії являє собою окремих розділ у веберознавстві. Тривалий час інтерес до неї був радше історико-філософським і був зумовлений її безпосереднім стосунком до концепції різних типів легітимності Вебера. Проте нещодавно інтерес до теорії плебісцитарної демократії знову прокинувся — через ті трансформації, яких зазнає демократія в XXI столітті.

Насамперед це пов'язане з появою та зміцненням режимів, для аналізу яких придатний концепт плебісцитарної демократії, що дозволяє схопити деякі специфічні риси цих режимів, котрі лишаються поза увагою інших

Цитування: Щербак, С. (2021). Макс Вебер і сучасна плебісцитарна демократія. *Філософська думка*, 1, 135—148. <https://doi.org/10.15407/fd2021.01.135>

типологій. Зокрема, викликає зацікавленість спроба Андрюша Корошеня застосувати теорію плебісцитарної демократії Макса Вебера для опису режиму Віктора Орбана в Угорщині [Körösenyi, 2019]. Чи то — намагання Григорія Юдіна проаналізувати російський режим часів Путіна як плебісцитарну демократію¹.

Щоправда, дослідники сперечаються, чи можна вести мову про плебісцитарну демократію як окрему форму демократії. Дехто віддає перевагу концепту імітаційної, або керованої, демократії (managed democracy), що посідає місце поміж полюсом ліберальних демократій, яким притаманне формально вільне змагання організованих політичних інтересів, демократичні свободи і верховенство права, та диктатурами, які пригнічують організовану політичну опозицію і політичні права [Mandel, 2005], як-от у російському режимі 1990–2000-х років. Інші оперують концептом неліберальної демократії, запропонованим Фаридом Закарією [Zakaria, 1997], котрий підкреслює брак системи стримувань і противаг, а також проблеми з дотриманням прав і свобод людини у деяких начебто демократичних суспільствах. Проте зазначені підходи лишають поза увагою феномен формування плебісцитарної більшості, що є характерною рисою цих режимів², а саме на ньому робить акцент теорія плебісцитарної демократії.

Понад те, представницька демократія зазнає змін і в усталених ліберальних суспільствах. Дослідники констатують певне розчарування в парламентаризмі, що його спричиняє занепад традиційних партій і заміщення партійної політики технократичним управлінням — принаймні у сферах економіки і фінансів, а також соціального забезпечення [Mair, 2013; Urbinati, 2014]. Ослаблення впливу виборців на політичний курс влади відбивається у зниженні політичної участі, зростанні волатильності голосування, у виникненні запиту на популістських лідерів і партії, котрі здійснювали б волю своїх виборців. У процесі цих змін починають розвиватися розбіжності між правими і лівими партіями, а політична конкуренція перетворюється на змагання не так змісту, як форм [Mair, 2013]. Політичні дебати стали політичними шоу, а громадяни з активних учасників перетворилися на глядачів; різко зросла роль мас-медіа в конструюванні політичної згоди. Такі зміни дають підставу говорити про плебісцитарну трансформацію демократії [Manin, 1997; Urbinati, 2014] чи навіть розробляти нормативну плебісцитарну теорію [Green, 2010].

У цій статті я спробую показати, що Веберів концепт плебісцитарної демократії може бути насправді корисним — не як нормативна теорія, звичайно, а як інструмент аналізу перекручень, яких зазнає сучасна представницька демократія.

¹ Див.: Юдин, Г. Россия как плебисцитарная демократия. Сайт Московской высшей школы социальных и экономических наук. Отримано з: <https://www.mses.ru/media/video/grigoriy-yudin-rossiya-kak-plebistsitarnaya-demokratiya/>

² Див., наприклад, у Кирила Рогова про плебісцитарну більшість в путінській Росії [Rogov, 2015].

Парламентаризм, бюрократія і *Führerdemokratie*

Plebiscitum походить від римського *plebs*, *plebis* — простий народ, простолюди, чернь. *Plebiscitum*, на відміну від *lex*, був резолюцією, прийнятою народними зборами, де жоден патрицій не голосував. У процесі плебісциту римський плебс шляхом акламації ухвалював або відкидав пропозицію, яка надійшла від трибуна. У такий спосіб народ легітимізував дії та рішення лідера, що висловлювався від імені народу; при цьому плебс поставав як неподільне ціле. Плебісцит був інструментом боротьби з владою римських еліт — народні трибуни були «голосом» народу, репрезентантами й захисниками його інтересів.

У сучасному світі плебісцит також є формою участі народу в політичному житті, коли потрібно здобути схвалення ініціатив чинної влади. За влучним зауваженням Наді Урбінаті, плебісцит відповідає на запит довіри з боку влади; його мета — «пряма народна підтримка лідера або пропозиції в обхід будь-якого інституційного опосередкування» [Urbinati, 2014: р. 177]. Наприклад, Наполеон Бонапарт двічі вдавався до плебісциту задля легітимації здійсненої ним узурпації влади. Приблизно з тією ж метою було ініційовано голосування щодо поправок до Конституції РФ у липні 2020 року.

Цікавість до плебісцитаризму на початку ХХ століття була зумовлена слабкістю парламентаризму і розчаруванням у ньому як у формі політичного представництва. Особливо жорстко критикував парламентаризм Карл Шміт, чия критика досі звучить актуально. Він відзначав підміну турботи про загальне благо приватними інтересами, підміну дискусій політичним та економічним торгом, фактичну клановість, порушення принципу публічності обговорення (домовленості за зачиненими дверима) — тобто порушення тих самих принципів, які, на його думку, виправдовували парламентаризм як форму демократичного представництва. Такий парламент, за Шмітом, втрачає репрезентативний характер [Schmitt, 2008]. Оскільки для Шміта головним принципом демократії є тотожність керівників і керованих, а за парламентаризму народ не має справжнього впливу на політику, неможливо вважати парламентську демократію справжньою демократією.

Ідеї Карла Шміта, попри їхню неоднозначність і суперечливість, мають важливе значення для сучасності, оскільки німецький мислитель ретельно продумав наслідки, до яких призводить чиста демократична форма правління, позбавлена ліберальних обмежень на волю народу. Однак на самого Шміта істотно вплинув Макс Вебер — у тому сенсі, що Шміт відштовхувався від думки Вебера, постійно полемізував із ним.

Погляди Вебера менш радикальні, ніж Шмітові — принаймні, він був далекий від будь-якої «політичної теології», яка тяжіла б до субстанціалізації політичних понять. На відміну від Шміта, він вельми критично ставився до русоїстської концепції «волі народу». Так, своєму протеже Міхельсові Вебер писав: «Такі поняття, як «воля народу», справжня воля народу, для

мене вже давно не існують, це вигадки»³. Вчений не визнавав класичної демократичної теорії народного суверенітету, оскільки, на його думку, вона ігнорувала той фундаментальний факт, що будь-який тип правління, хоч би якої специфічної форми він набув, здійснюється лише через олігархічне правління лідерів, і різні типи режиму відрізняються тільки способом їх відбору [Mommsen, 1984: p. 394]. Відповідно, поняття «волі народу» для нього було лише зручним ідеологічним інструментом на підтримку легітимного правління, на кшталт «подвійної моралі» Макіавелі [Eliaeson, 1991: p. 331].

Так само Вебер не вважав парламент «репрезентантом» волі народу — в «Politik als Beruf» він доволі різко оцінює налаштованість парламентаріїв на дотримання власних інтересів [Weber, 1971]. Проте дослідники загалом згодні, що він був прибічником парламентаризму [Senigaglia, 2020] та конкурентно-елітарної моделі парламентської демократії [Maley, 2011]. Як відомо, Вебер активно долучався до розроблення реформ, спрямованих на парламентаризацію політичної системи Німеччини, а також брав участь у створенні проекту Конституції Веймарської Республіки [Senigaglia, 2011]. Він обстоював парламентаризм, оскільки бачив у ньому, по-перше, ефективний спосіб контролю і обмеження влади бюрократичних еліт та, по-друге, «школу» для виховання відповідальних лідерів і спосіб їх добору [Eliaeson, 1991: p. 329].

Взагалі тема парламентаризму і плебісцитарної демократії у Вебера тісно пов'язана з його теорією бюрократизації, аналіз наслідків якої є однією з центральних тем його праць [Mommsen, 1989: p. 110]. Бюрократизація як раціоналізація влади і соціальних відносин, за Вебером, є необхідним супутником модернізації поряд із розвитком капіталізму. Веберова позиція була двоїстою: як теоретик модернізації, він схвалював сучасні раціональні техніки соціальної організації, що пронизують усі суспільні сфери, і водночас протистояв їм, вбачаючи в них загрозу лідерству, індивідуальній ініціативі та індивідуальній свободі [Mommsen, 1989: pp. 112–114]. Ані сучасна держава, ані сучасний капіталізм, ані сучасна «масова демократія» не можуть існувати без бюрократії. Водночас бюрократія, що спирається на інструментальну раціональність, прагне до встановлення всеосяжного контролю над суспільством. У своїх працях Вебер часто апелював до необхідності спротиву універсальному тренду бюрократизації. Наприклад, у «Parlament und Regierung im neugeordneten Deutschland» він писав: «Бюрократична організація на пару з безжиттєвою машиною здатна вже незабаром створити залізну клітку майбутнього рабства, де люди житимуть безпомічно, як фелахи у стародавньому Єгипті, якщо вони вважають ефективну, тобто раціональну, бюрократичну адміністрацію, яка також забезпечує їхні потреби, за єдиний і остаточний ідеал, що має визначати природу їхнього власного врядування» [Weber, 1917–1918: S. 464].

На думку Вебера, парламент і лідер мають урівноважувати й обмежувати владу бюрократичного апарату. Окрім того, чиновництво є ефективним

³ Цит. за: [Eliaeson, 1991: p. 331].

інструментом управління, проте воно не спроможне визначати політичний курс країни, оскільки його доброчесність полягає у тому, щоби виконувати накази. Для вищого ж керівництва потрібна доброчесність іншого роду, притаманна політичному лідерові, а саме вміння брати на себе виключну особисту відповідальність за ухвалені рішення [Weber, 1971: SS. 524–525].

Саме з фігурою лідера пов'язана у Вебера тема плебісцитарної демократії. У своїх працях німецький вчений виокремлює різні типи демократії: вуличну демократію (*Demokratie der Straße*) [Weber, 1917–1918: S. 550], що виникає в режимах зі слабким парламентом і партійною системою; пряму демократію (*unmittelbare Demokratie*) афінського типу, що більше підходить для обмежених територій і спільнот [Weber, 1922: S. 170]; парламентську демократію та лідерську плебісцитарну демократію (*Führerdemokratie*). У «*Politik als Beruf*» Вебер констатує, що з усталенням масової демократії політика ставала дедалі більше персоніфікованою, а успішність партій дедалі більше залежала від фігури лідера. Лідерський плебісцитаризм Вебер вважає характерною рисою масової демократії, що виникла внаслідок демократизації і втручання мас в активну політику [Senigaglia, 2020: p. 28]. Маси потребують харизматичного лідера з демагогічними здібностями, здатного повести їх за собою. Про «демагога» Вебер каже без негативного відтінку, у прямому сенсі: «демагог» — той, хто веде за собою народ. Першим ім'я демагога носив Перикл, який «керував суверенними народними зборами афінського демосу» [Weber, 1971: S. 525]. Демагогія існує в тій чи тій формі у кожному демократичному режимі і відповідає потребі мас у сильному лідері.

Взагалі з Веберовою концепцією плебісцитарної демократії є певні складнощі. По-перше, Вебер ніде не викладає її систематично — міркування з цієї теми розкидані по різних працях і не завжди узгоджені [Mommsen, 1989]. По-друге, дослідники зазвичай не розглядають її як справжню демократичну теорію, а радше потлумачують як ворожу самому духові демократії — режиму, що наділяє Народ владою [Green, 2010: p. 142]. Вебера навіть звинувачували у близькості до пре-фашистських теоретиків еліт, а також у латентному фашизмі, який вбачали в його концепції харизми [Breuer, 1998; Mommsen, 1984]. Зокрема, Вебер не розрізняє плебісцитарну демократію і плебісцитарну диктатуру, до якої вона тяжіє і яка теж застосовує плебісцит як засіб набуття легітимності, але вже після насильницького захоплення державної влади. Вчений витлумачує свою модель надто широко, і деякі дослідники бачать у цьому проблему. Так, скажімо, Стефан Броєр вважає, що модель плебісцитарної демократії треба звужити, адже вона не застосовна до режимів, позбавлених рис електоральної демократії. Отже, її не можна застосувати щодо режиму Наполеона I, але можливо до правління його племінника, що був обраний президентом у грудні 1848 року — до перевороту 1851 року Другу республіку можна охарактеризувати як вождистську демократію (*Führerdemokratie*) [Breuer, 1998: pp. 8–9].

Сам Вебер підтримував ідею ліберальних свобод, проте жорстко критикував концепцію «конституційної держави» (Rechtsstaat). Він відкидав теорію природного права, що є її фундаментом, вважаючи розвиток позитивного права неминучим для модерних індустріальних суспільств [Mommsen, 1984: pp. 390–393]. Так само він не визнавав класичної демократичної теорії народного суверенітету, про що йшлося вище. Для Вебера держава завжди пронизана пануванням, і модерні індустріальні суспільства — не виняток; понад те, їхня складна структура потребує розвиненого раціонально-бюрократичного управління. Отже, демократичне самоврядування за умов модерної масової демократії є нездійсненою фікцією, тому Вебер замінює русоїстську ідею *формально* вільним вибором лідерів [Mommsen, 1984: p. 395].

Можна сказати, що Макс Вебер був реалістом, якого цікавило не суспільство у нормативному сенсі, а те, як воно влаштоване і працює насправді. Позбавлена нормативного змісту, теорія Вебера була націлена на розроблення ціннісно-нейтрального концептуального апарату, конструювання ідеальних типів, котрі слугували б інструментами для емпіричних досліджень із соціології, політології та історії. Він прагнув пояснити процеси модернізації, бюрократизації, розвитку капіталізму, поширення масової демократії певною мірою по-макіавелівськи, не порушуючи питання про відповідність спостережуваних соціальних процесів нормативному змісту Модерну, тобто про те, якими вони *мають* бути.

Між демократичною легітимністю оточення та авторитарним правлінням

Як реаліст, Вебер ставився до плебісцитарної лідерської демократії без жодного пієтету. Він усвідомлював подвійну демократично-авторитарну природу вождистської демократії та, наголошуючи на її авторитарному характері, називав плебісцитарного лідера «диктатором на полі виборчої битви», а його роботу з масами — «диктатурою, яка ґрунтується на використанні емоційності мас» [Weber, 1971: SS. 535–537]. Не менш критично вчений оцінював партійну машинерію: «керівництво партіями з боку плебісцитарних лідерів зумовлює «омертвіння» (Entseelung) оточення [лідера. — С.Щ.], його, так би мовити, духовну пролетаризацію» [Weber, 1971: S. 544]. Така ціна вождистської демократії⁴. Водночас альтернативою їй Вебер вважав тільки демократію без вождя, що вироджується у панування «кліки», тобто в олігархію.

Згідно з Вебером, плебісцитарна демократія — варіант харизматичної влади, котра ховається за легітимністю, що формально впливає з волі керіваних [Weber, 1922: S. 156]. Харизматичне панування авторитарне за своєю суттю, демократія ж протилежна пануванню. Тут постає питання: як

⁴ Вебер пише не про Гітлера чи НСДАП — він не дожив до їхнього приходу до влади. Такими словами він описує американську та англійську партійні машини, оцінюючи відсутність лідерів більш негативно з погляду інтересів Німеччини.

розуміти демократичну легітимність, адже Веберова теорія легітимного панування містить, як відомо, тільки три чисті типи легітимності: традиційну, харизматичну й раціональну.

Тему демократичної легітимності вчений порушує у своїх працях лічені рази — найбільш розгорнуто 1917 року в лекції з соціології держави, де він зазначає, що розвиток сучасної західної держави «характеризується поступовою появою четвертої форми легітимності — панування, яке (принаймні офіційно) набуває легітимності з волі керованих»⁵. Але вже два роки по тому в «Політиці як покликанні і професії» Вебер обговорює лише три типи панування, так само, як і в останній версії соціології панування 1920 року — там концепція демократичної легітимності з'являється тільки один раз, та ще й скромно взята в дужки, у розділі, присвяченому антиавторитарній інтерпретації харизми.

Стефан Броєр пов'язує небажання Вебера розвивати концепт демократичної легітимності з самою метою його концепції типів легітимності: «три чистих типи призначені для аналізу відносин панування — відносин, заснованих на наказах і покорі» [Breuer, 1998: p. 2]. Натомість демократичну легітимність Вебер трактує як принцип, протилежний пануванню (*Herrschaftsfremd*), що прагне до «мінімізації панування людей один над одним» [Weber, 1922: S. 170]. На його думку, єдиною можливою формою здійснення демократичного самоврядування є пряма демократія, але вона з необхідністю обмежена невеликими спільнотами й територіями. Натомість у великих сучасних державах для забезпечення виборчого процесу потрібні кваліфіковані чиновники, тобто бюрократія є її необхідним складником. Парламент потрібен як антидот «чиновницькій диктатурі» за умов, коли поширення всезагального виборчого права призвело до переходу влади від місцевої знаті до партійних машин, спроможних організувати виборчий процес у національному масштабі. Але електоральний успіх партій значною мірою залежить від фігури лідера, тому голосування перетворюється на вотум довіри лідерові. Саме з виникненням «партійних машин» і поширенням всезагального виборчого права Вебер пов'язує наступ плебісцитарної демократії [Weber, 1971: SS. 532–533].

Демократизація, на його думку, не означає ані більшої причетності мас до влади, ані істотного їх контролю над політикою. Насправді вона означає, по-перше, можливість обирати лідерів через виборчу конкуренцію, що дає їм легітимну можливість самостійно визначати політичний курс і нав'язувати його бюрократії. По-друге, те що парламент стає форумом для публічних дискусій і перегляду політичних рішень, а також механізмом усунення лідерів у разі серйозної недовіри [Veetham, 1987: pp. 68–69]. Така інтерпретація демократії наближує концепцію Вебера до шумпетеріанської моделі елітарної конкурентної демократії.

⁵ Цит. за: [Breuer, 1998: p. 2].

Згідно з Вебером, владу і панування не можна усунути навіть з представницької демократії: вільна від панування пряма демократія існує тільки доти, доки не виникають партії, котрі стають постійними структурами, що воюють одна з одною за привласнення посад [Weber, 1922: S. 171]. Вебер дуже критично ставився до партійної демократії, оскільки чудово знався на її внутрішніх організаційних механізмах, як видно з його витонченого аналізу партійних організацій. Тому він вважав, що «будь-яка думка ... (про можливість. — *Ред.*) усунути правління людей над людьми, навіть через найвитонченіші форми «демократії», є утопічною»⁶. Електоральна демократія за такого підходу сприймається як функціональна система, покликана гарантувати людям те, що напрямок державної політики визначається обраним ними лідером [Mommsen, 1984: p. 395].

Отже, у плебісцитарній моделі *демократична легітимність насправді є раціоналізованою харизматичною легітимністю*, витлумаченою на демократичний лад, і, присутньо, є лише «підтвердженням» визнанням із боку підданих, які формально вільно обирають собі лідера. «Плебісцитарне лідерство є усюди, де вождь (*der Herr*) відчуває себе легітимним представником мас і визнаний ними в цій якості» [Weber, 1922: S. 156]. Тож саме маси є витокom влади лідера. Проте їхня роль у політиці зводиться до обрання лідера, після чого вони відходять на другий план, надаючи цьому лідерові широку свободу дій. Відповідно, плебісцитарна демократія є режимом, *демократичним за формою, але присутньо авторитарним* — «свого роду цезаристським політичним правлінням, а саме, авторитарним правлінням із демократичною легітимністю» [Köröseyi, 2019: p. 2]. Демократична форма забезпечує легітимність плебісцитарного лідера — вона гарантує «правове регулювання виборів та рівну вагу голосів громадян, але передусім те, що легітимність лідера є результатом попереднього уповноваження, яке впливає з «волі народу», вираженої на виборах» [Köröseyi, 2019: p. 9].

Окрім цього, як вказує Стефан Броєр, плебісцитарна демократія поєднує в собі персоналізм і бюрократичну структуру [Breuer, 1998: p. 8]. Сучасна бюрократична держава залишається недоторканою, але маси, що прагнуть реалізувати свої інтереси більш безпосередньо, ніж це передбачає парламентська демократія, віддають перевагу персоналістичній структурі — принаймні, для верхівки владного апарату.

Плебісцитарні вибори істотно змінюють характер демократичного представництва ще й через підміну розмаїття інтересів і соціально-політичних груп уявною єдністю народу як недиференційованого цілого: «плебісцитарний правитель як чинний президент, що представляє єдність народу (його більшість), заміщує різноманітність парламенту як суб'єкта представництва» [Köröseyi, 2019: p. 7]. «Народ» тут певною мірою має статус римського плебсу, що тільки спостерігає за політикою та може висловити своє ставлення

⁶ Лист до Роберта Міхельса від 4 серпня 1908 року, цит. за [Mommsen, 1984: p. 394].

лише у формі акламації. Тут не може бути й мови про раціональне обговорення, деліберацию, аргументацию — маса є «нерозрізною єдністю тотожних частин», її не можна закликати до розуму, її судження є «нераціоналізованим типом присутності» [Urbinati, 2014: p. 189–190].

Отже, плебісцитарній демократії, за Вебером, притаманні такі риси: персоналістське лідерство і демократична легітимність лідера, парламентаризм і бюрократична державна машина, на яку спирається правління лідера. Головною фігурою плебісцитаризму є саме *плебісцитарний лідер*, що репрезентує політично пасивні маси, ставлення яких до нього має емоційний характер особистої відданості й довіри до вождя [Weber, 1922: S. 157]. Влада лідера спирається на його демагогічні здібності — на владу демагогічної промови [Weber, 1971: S. 536].

Плебісцитарна модель ґрунтується на особливих стосунках між народом і плебісцитарним лідером, що постає як зрине втілення, персоніфікація символічної єдності нації. Лідер не є представником свого електорату, який перемиг в електоральній партійній боротьбі — він репрезентує інтереси народу загалом і тому перебуває поза партіями та поза ідеологіями. У парі «народ-лідер» народ, присутньо, залишається пасивним, оскільки лідер бере на себе обов'язок висловлювати і представляти інтереси громадян, які лише погоджуються і схвалюють його дії. В цьому суть плебісциту. Легітимність такого лідера ґрунтується на підтримці та схваленні політики, яку він проводить, з боку більшості громадян. Водночас громадян усувають зі сфери політики, перетворюють на недиференційований натовп глядачів, публіку, що тільки спостерігає, але позбавлена можливості активної участі. В сучасних режимах роль плебісцитарного механізму відіграють вибори, через які лідер здобуває мандат довіри для проведення політики, котру визначає самостійно з урахуванням рекомендацій експертних груп. Як влучно зазначає Надя Урбінаті, посилаючись на Шміта, «голосування на плебісциті ... має на меті довести силу віри людей у передбачуваного лідера; тут підзвітність абсолютно недоречна, і голосування — це радше схвалення, ніж обрання» [Urbinati, 2014: p. 179].

Веберову концепцію плебісцитарної демократії неодноразово обговорювали в критичній літературі. Є різні інтерпретації, проте я схильна погодитись із тими, хто вважає, що Вебер звертається до плебісцитаризму через глибоке занепокоєння занепадом впливу Німеччини на міжнародній арені. Політичні погляди Вебера сформувалися під впливом ситуації в Німеччині наприкінці XIX — на початку XX століть. Його небезпідставно оцінюють як «інстинктивного націоналіста» чи навіть імперіаліста: він підтримував «суверенність національних ідеалів у сфері практичної політики» та «національний егоїзм» у міжнародній політиці [Mommsen, 1984: pp. 38–39]. Як вчений і політичний діяч, Вебер був переконаний, що Німеччині потрібен сильний лідер — його найбільше хвилювало, «хто здійме стяг Бісмарка, найвеличшого Юнкера, батька-засновника нової німецької нації, який нещодавно

об'єднав більшу частину Німеччини, подібно до того, як Лінкольн об'єднав США» [Eliaeson, 1991: p. 323]. Раніше за багатьох Вебер усвідомив конфлікт між цінностями демократичної участі та завданням ефективного управління — конфлікт, який викликав багато дискусій, що тривають і досі. Демократична форма правління була для Вебера лише засобом, а не самоціллю: він «послідовно підпорядковував демократичний інституційний ідеал інтересам національної влади» [Mommsen, 1984: p. 396].

Орієнтуючись на президентську модель США, Вебер виступав за створення потужного виборного інституту президентства, який за умов слабкості інститутів представництва міг би «проводити сильну, незалежну і креативну політику, спрямовану на становлення модерної індустріальної національної держави» [Green, 2010: p. 142]. Водночас Вебер далекий від етнічного розуміння нації. Він потлумачує її як «засновану на почуттях спільність» (*Gemeinschaft*), адекватним втіленням якої є національна держава: «Поняття нації можна визначити хіба що таким чином: вона є емоційною спільністю (*gefühlsmäßige Gemeinschaft*), адекватним вираженням якої була б власна держава і яка зазвичай має тенденцію утворювати (*hervortreiben*) її із себе» [Weber, 1924: S. 486]. Йдеться про те, що держава є репрезентацією нації: виживання нації потребує сильної держави, а ефективна робота держави потребує соціальної єдності. Саме нація, втілена в національній державі, «національні інтереси могутньої держави» (*Machtstaat*) найбільше турбували Вебера [Eliaeson, 1991: p. 319].

Застосовність концепції плебісцитарної демократії до режимів, що фактично діють сьогодні, теж неодноразово обговорено. Згадаймо, зокрема, дискусію про паралелі між концепцією Вебера і П'ятою республікою у Франції часів Шарля де Голя, яка розгорнулася у середині ХХ століття між Вольфгангом Момзенем і Карлом Льовенштайном [Mommsen, 1984; Loewenstein, 1961]. У ХХІ столітті, коли відроджується і набуває поширення тенденція вуальювати авторитарні форми правління під маскою демократії, Веберова модель знов набуває актуальності. Сучасні автори, що звертаються до теми плебісцитаризму, наново прочитують Вебера, вважаючи, що він зміг побачити й описати певні тенденції, внутрішньо притаманні представницькій демократії.

Плебісцитаризм і сучасність

Наразі багато пишуть про кризу представницької демократії, зокрема в розвинених країнах Заходу. Щоправда, демократія у певному сенсі завжди перебуває у кризі — алармістська риторика про кризові явища в демократичних суспільствах звучить постійно, хоч не завжди обґрунтовано. Проте наразі консенсус щодо кризи представницької демократії справді всеосяжний і стійкий — він ґрунтується на об'єктивних показниках, що їх застосовують вчені для вимірювання якості представницької демократії [Dalton, 2004; Нау, 2007]. Найбільш вагомими є чотири критерії: явка виборців, членство

в партії, довіра до політиків та інтерес до політики; і всі вони демонструють тенденцію до зниження. Це жодним чином не означає, що представницька демократія може зникнути — принаймні, в розвинутих країнах, де політична система є доволі стійкою. Тут радше маємо кризу особливого типу, що загрожує не так спроможності системи відтворювати себе, як суспільній участі в партійній ліберально-демократичній політиці [Torrey, 2015]. Йдеться про зміну способів політичної участі й політичної комунікації в усталених демократіях, що відбувається впродовж останньої третини ХХ століття. Саме у цьому зв'язку кажуть про *плебісцитарну трансформацію представницької демократії*, описуючи її нову форму як «медіакратію, врядування за допомоги видовища, плебісцитарну демократію, глядацьку демократію, телекратію» тощо [de Beus, 2011: p. 19].

Бернар Манін [Manin, 1997] дослідив трансформацію представницької демократії в розвинених країнах Заходу, починаючи з епохи буржуазних революцій, на «аудиторну» демократію (*audience democracy*), минаючи тривалу фазу «партійної демократії» після Другої світової війни. На його думку, підтримка, зокрема партійна, стала більш персоніфікованою — виборці голосують по-різному від виборів до виборів, залежно від того, хто саме змагається за їхні голоси. Електорат орієнтується на «гідних довіри» лідерів, які здобувають більш-менш вільний мандат на управління [Manin, 1997: pp. 219–223]. У традиційній партійній демократії політичні партії були головними акторами у сфері політики, партійні програми встановлювали основні принципи, а компетентність була доброчесністю, якої прагнули політики і яка легітимувала їхню політику. Натомість у плебісцитарній, або «аудиторній», моделі демократії особистість (лідер) домінує над партією, вистава — над програмою, автентичність — над компетентністю [de Beus, 2011: p. 20].

Пітер Майр також звертає увагу на розмивання партійної політики, зокрема на те, що «партії здаються менш і менш важливими для процесу репрезентації, агрегування й опосередкування інтересів» [Maier, 2013: p. 93]. Раніше вважали, що саме партії інтегрують і мобілізують громадян, артикулюють і агрегують інтереси, а потім транслюють їх у публічну політику; рекрутують і просувають політичних лідерів; організують парламент, уряд і ключові державні інститути. Інакше кажучи, партії комбінували репрезентативні й процедуральні функції, тепер же виконують тільки процедуральні.

Водночас змінився характер зв'язку між лідером і виборцями: він став більш безпосереднім, прямим. Хоча лідерів досі рекрутують через партії, народна підтримка дедалі менше залежить від партійної належності лідера, і більше — від його медійного «розкручування» і спроможності викликати симпатії електорату [Maier, 2013: pp. 67–68]. Одночасно громадяни віддаляються від світу політики і перетворюються на глядачів, тоді як еліти дістають дедалі більше простору для задоволення власних інтересів. Так відкривається шлях до нової форми демократії.

Джефрі Едвард Грін у цьому зв'язку розвиває пострепрезентативну, або нерепрезентативну, теорію плебісцитарної демократії, котра виходить з прийняття і визнання фактичної політичної нерівності, пасивності і керованості громадян, маючи на меті лише пом'якшення цієї ситуації [Green, 2010: р. 26]. На думку Грина, класична модель демократії, яку він називає «вокальною», сьогодні поступилася місцем «окулярній» моделі, в якій громадянин у повсякденному політичному житті є передусім глядачем. Більше не йдеться про нормативний ідеал народного самоврядування — роль виборця зводиться до обрання лідера, який здійснює управління, а також до нагляду за ним. В «окулярній» моделі об'єктом народної влади стають не закони, а лідер, за яким спостерігають. Органом народної влади є не рішення (наділена владою, уповноважена форма голосу, за допомоги якої народ ідентифікує свою волю), а погляд, що має силу нагляду, об'єктивації. Критичним ідеалом стає щирість (*sandor*), котру розуміють як інституційну вимогу, згідно з якою треба позбавити лідерів можливості контролювати засоби публічності — має бути видною автентична особистість лідера. Отже, кардинально змінюється роль виборів, котрі починають виконувати роль плебісциту як способу висловлення довіри/недовіри лідеру [Green, 2010]. Грін також звертається до теорії Вебера для обґрунтування і посилення власного підходу.

Як бачимо, дослідники демократії підкреслюють, що в сучасних демократичних режимах посилюються ті риси, на які звертав увагу і Макс Вебер в аналізі масової демократії. Йдеться про те, якого вигляду набуває класична партійна демократія — не випадково лунають голоси на користь ширшого залучення громадян до обговорення і ухвалення рішень. Що стосується Веберового концепту плебісцитарної демократії, багато залежить від його інтерпретації. Якщо робити акцент на тих аспектах, що зближують концепцію Вебера з моделлю конкурентної демократії Йозефа Шумпетера, можна успішно застосувати теорію плебісцитаризму для аналізу перекирвань чи трансформацій ліберальної демократії, що їх породжує криза традиційної партійної політики.

Проте, на мою думку, Веберова модель найкраще придатна для опису специфічних режимів, що розповсюдились передусім у посткомуністичних країнах, але не тільки там. Головне, що відрізняє їх від ліберально-демократичних суспільств, попри наявність спільних плебісцитарних рис, — це неліберальний характер цих режимів. Їм притаманний високий ступінь концентрації влади в руках лідера, брак системи стримувань і противаг, незалежної судової системи, а також опертя на формальні демократичні процедури як спосіб легітимації режиму. Інакше кажучи, це персоналістські режими, легітимність яких регулярно доводять усенародні вибори національного лідера, котрий у такий спосіб здобуває схвалення і підтримку більшості. Серед них режими Віктора Орбана, Реджепа Ердогана, Володимира Путіна, Ніколаса Мадуро тощо.

Підсумок

У сучасних суспільствах плебісцит має колосальне значення, забезпечуючи легітимність обраної влади в разі всенародного голосування за національного лідера. Високий рівень підтримки на виборах передбачає великий «кредит довіри», як зазвичай кажуть. Цей чинник працює не лише в електоральних, а й в усталених ліберальних демократіях — бачимо це хоча б на прикладі виборів у США.

Проте в ліберальних демократіях система стримувань і противаг перешкоджає концентрації влади в руках лідера, чиє правління, отже, не набуває авторитарного характеру. Тому, хоча в сучасних представницьких демократіях плебісцитарні елементи відіграють важливу роль, яка до того ж поступово зростає, концепція плебісцитарної демократії Макса Вебера не придатна для аналізу кризових явищ в ліберальних демократіях.

Натомість у суспільствах, де відсутні або не працюють механізми перерозподілу і обмеження влади лідера, плебісцит застосовний для забезпечення видимості демократичної форми правління за умови регулярних виборів. Саме для опису таких режимів, демократичних за формою та авторитарних за суттю, найкраще підходить Веберова модель плебісцитарної демократії.

ДЖЕРЕЛА / REFERENCES

- Beetham, D. (1987). *Beaurocracy*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Breuer, S. (1998). The Concept of Democracy in Weber's Political Sociology. In: R. Schroeder (Ed.). *Max Weber, Democracy and Modernization* (pp. 1–13). Basingstoke: Macmillan.
- de Beus, J. (2011). Audience Democracy: An Emerging Pattern in Postmodern Political Communication. In: K. Brants, K. Voltmer (Eds.). *Political Communication in Postmodern Democracy*. London: Palgrave, Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230294783_2.
- Dalton, R. J. (2004). *Democratic Challenges, Democratic Choices: The Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- Eliaeson, S. (1991). Between Ratio and Charisma — Max Weber's Views on Plebiscitary Leadership Democracy. *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 94, 317–339.
- Colin Hay, C. (2007). *Why We Hate Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Green, J. E. (2010). *The Eyes of the People: Democracy in an Age of Spectatorship*. Oxford, England: Oxford University Press.
- Körösenyi, A. (2019). The Theory and Practice of Plebiscitary Leadership: Weber and the Orbán regime. *East European Politics and Societies: and Cultures*, 33 (2), 280–301.
- Loewenstein, K. (1961). Max Weber als «Ahnherr» des plebisitären Führerstaates. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 13, 275–89.
- Mair, P. (2013). *Ruling the Void: The Hollowing of Western Democracy*. New York: Verso.
- Maley, T. (2011). *Democracy and the Political in Max Weber's Thought*. Toronto: University of Toronto Press.
- Mandel, D. (2005). “Managed democracy”: Capital and state in Russia. *Debate: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, 13 (2), 117–136. <https://doi.org/10.1080/09651560500306762>.
- Manin, B. (1997). *The Principles of Representative Government*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mommsen, W. (1984). *Max Weber and German Politics, 1890–1920*. Chicago: The University of Chicago Press.

- Mommsen, W. (1989). *The Political and Social Theory of Max Weber*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Rogov, K. (2015). Triumphs and Crises of Plebiscitary Presidentialism. In: L. Aron (Ed.). *Putin's Russia: How It Rose, How It Is Maintained, and How It Might End* (pp. 83–105). Washington, DC: American Enterprise Institute.
- Schmitt, K. (2008). *Constitutional Theory (1928)*. Transl. and ed.: J. Seitzer. Durham: Duke University Press.
- Senigaglia, C. (2011). Max Weber and the parliamentary bureaucracy of his time. *Parliaments, Estates and Representation*, 31 (1), 53–66. <https://doi.org/10.1080/02606755.2011.56075>.
- Senigaglia, C. (2020). Weber's Concern on Immediate Democracy and the Mediation of Parliament. *Redescriptions: Political Thought, Conceptual History and Feminist Theory*, 23 (1), 20–35. <https://doi.org/10.33134/rds.327>
- Tormey, S. (2015). *The End of Representative Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Urbinati, N. (2014). *Democracy Disfigured: Opinion, Truth, and the People*. Harvard University Press.
- Weber, M. (1917–1918). *Parlament und Regierung im neugeordneten Deutschland*. MWG I/15:421–596.
- Weber, M. (1922) *Wirtschaft und Gesellschaft*. Grundriss der verstehenden Soziologie. Tübingen: Mohr.
- Weber, M. (1924) *Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik*. Tübingen: Mohr.
- Weber, M. (1971). *Gesammelte politische Schriften*. Tübingen: Mohr.
- Zakaria, F. (1997). The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, 76 (6), 22–43. <https://doi.org/10.2307/20048274>.

Одержано / Received 10.02.21

Svitlana Shcherbak, Department of Social Philosophy,
H.S. Skovoroda Institute of Philosophy,
National Academy of Sciences of Ukraine,
4, Triokhsviatytska St., Kyiv, 01001
svedep4@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0458-5176>

MAX WEBER AND THE MODERN PLEBISCITARY DEMOCRACY

The paper offers an interpretation of one of the most controversial concepts of Max Weber: the plebiscitary leader democracy (Führerdemokratie). In particular, it considers Weber's views on the role of parliament and his assessment of democracy. The question of why the types of legitimate domination do not include democratic legitimacy is discussed, and the author also shows the connection between the conception of plebiscitary democracy and Weber's theory of bureaucracy.

The presentation is not limited to the historical and philosophical analysis of Weber's views. The main goal of the article is to show how the scientist's ideas have again become relevant in modern politics. Weber's concept of plebiscitary democracy is applicable both to analyzing the distortion caused by the crisis of traditional party politics in established democracies and to describing modern personalistic regimes, the legitimacy of which popular elections of a national leader confirm.

Keywords: *Max Weber, democracy, plebiscitary leader, legitimacy, plebiscite.*